

Александар Фотић*

ЈАНИЧАРСКИ АМБЛЕМИ (НИШАНИ) НА МРАЧНОЈ КАПИЈИ

АПСТРАКТ:

На Мрачној капији Београдске тврђаве сачувани су османски записи и цртежи с краја XVIII века. Најзначајнији за науку јесу амблеми (нишани) јаничарских буљука стационарних у Београду. То су тикве за воду (*kavak*), с малим разликама, знамења 49, 69. и 91. буљука оцака џемата. Амблеми су веома вредно историјско сведочанство будући да се не зна да је ишта слично сачувано на зидинама било које од балканских тврђава које су Османлије држале више векова.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Београдска тврђава, Мрачна капија, Османлије, јаничарски амблеми, XVIII век.

Иако су Београдском тврђавом Турци господарили више од три столећа, до данас се сачувало веома мало натписа и записа на њеним зидинама, једним делом због огромних разарања током хабсбуршко-османских ратова, а и доцније, па потом због обнављања, дограђивања и зидања потпуно нових утврђења. Неки натписи су намерно скидани и уништавани да би се уклонили трагови османског присуства, што се посебно односи на османске државне симболе у време аустријске власти

(1717–1739).¹ Други записи, они приватног карактера, невешто и плитко урезани у камен, добрим делом нису одолели зубу времена. Међу ретке сачуване спадају записи заробљеника који су чамели у београдској кули у XVI и XVII веку.²

После вишегодишњих обимних радова на обнови југозападног фронта Тврђаве, чишћења и сређивања 2007. године, на зидовима Мрачне капије указали су се до сада у науци необрађени записи и цртежи.³ Мрачна капија је пре

* др Александар Фотић, историчар, Филозофски факултет, Београд.

1 Свакако најупечатљивији је пример београдских споменика, натписа са Стамбол капије, султанске тугре и гробног нишана Ибрахим Елчи-паше, које је аустријски заповедник, генерал Лаудон, негде између 1789. и 1791. године однео као ратни плен у Хадерсдорф, свој дворца код Беча, где су служили најпре као украс у парку, да би потом од њих био начињен споменик у славу његових ратних победа, вид. Рајковић Љ., Још једанпут око два споменика из

старог Београда, *Годишњак рада Београда XX*, 1973, 229–241.

2 Бајаловић–Хаџи-Пешић М., Капикула – тамница београдског Нарина, *Годишњак рада Београда XXXI*, 1984, 35–53.

3 Радове су средствима Секретаријата за културу Скупштине града Београда реализовали ЈП за Београдску тврђаву, Завод за заштиту споменика културе града Београда и Археолошки институт – научноистраживачки пројекат за Београдску тврђаву.

почетка радова била ван главне шеталишне трасе. Штавише, тај крај Тврђаве углавном је био избегаван као несигуран, прљав, насељен луталицама, тако да су записи и цртежи остали потпуно непримећени. Већином су их оставили османски војници, мада има и неколико слова урезаних латиничним писмом, као и година из XX века. Посебну радозналост изазивају јаничарски амблеми о којима ће овде бити највише речи.

Мрачна капија спада међу новије капије Београдске тврђаве. Саграђена је после 1740. године, уз још шест других, као део новог система бастиона и полубастиона који је требало да заокружи постојећа утврђења Горњег и Доњег града. После преузимања Тврђаве од Аустријанаца, Османлије су тешком мукком прибављали средства и људство неопходне за поправку и изградњу Тврђаве. Зато су се радови растегли на више од двадесет година. Ипак, већина крупних послова завршена је до 1754. године. Мрачна капија је, попут још неких капија, имала по две бочне просторије са каминима за смештај стражарске посаде. Према шпијунским извештајима, посаду је чинило пет до осам људи.⁴ Основу, архитектонски пресек и детаљ розете

на главној фасади приложила је Мила Вуловић у свом раду о капијама Београдске тврђаве.⁵

Све док се у XX веку није усталио данашњи назив, Мрачна капија је била позната под разним именима: Савска, Шабачка, Босанска и Мрачна капија.⁶ Данашњи назив јесте српски превод османског назива *Karanlık Kapısı*, под којим се, на пример, јавља на турском плану Београда из прве половине XIX века.⁷ Назив Савска капија (*Sava Kapısı*) уписан је на турском плану Тврђаве који се чува у Архиву Србије.⁸

Највећи број османских записа јесу године урезане арапским писмом, од којих је најранији из 1747. године: ١١٦٠ (1160 по Хиџри, тј. 1747), ١١٨١ (1181/1767-68), ١١٨٨ (1188/1774-75), ١١٩٤ (1194/1780-81), ١١٩٨ (1198/1783-84) и ١٢١٢ (1212/1797-98). Пуно се бројева још назире, али недовољно јасно да би се могло закључити да ли се ради о годинама, датумима, броју буљука и нечему другом. Такође, као да има намерно урезаних паралелних црта, што би могло да укаже на бројање дана.

Поред урезаних година, једини сачувани запис јесте онај испод 1212/1797-98. године (сл. 1, цртеж 1).⁹ Међутим, тешко се може одредити која

4 Вид. исцрпну анализу реконструкције Београдске тврђаве у раздобљу од 1740. до 1791. годину у: Поповић М., *Београдска тврђава*, Београд 2006 (друго допуњено издање), 251–274. О изградњи и тешким општим приликама у поново освојеном османском Београду, вид. изузетно темељан чланак Тричковић Р., *Београдска тврђава и варош 1739–1789, Годишњак града Београда XX*, 1973 49–88.

5 Вуловић М., Капије Београдске тврђаве, *Годишњак града Београда XIX*, 1972, табла VI.

6 *Исто*, 162.

7 Елезовић Г., Поповић П., Два турска плана Београда, *Београдске оштинске новине* 1-2-3, 1937, 67 и план.

8 Архив Србије, Издвојени документи, ГК 7.

9 Фотографије је урадио господин Небојша Борић, а калкове је начинила др Весна Бикић.

је ту црта део оригиналног записа, а која је настала касније. Фотографија даје више могућности за читање јер цртеж поједностављује и самим тим сугерише одређена тумачења.

Чини ми се највероватнијим читање:

Fī sene 1212.

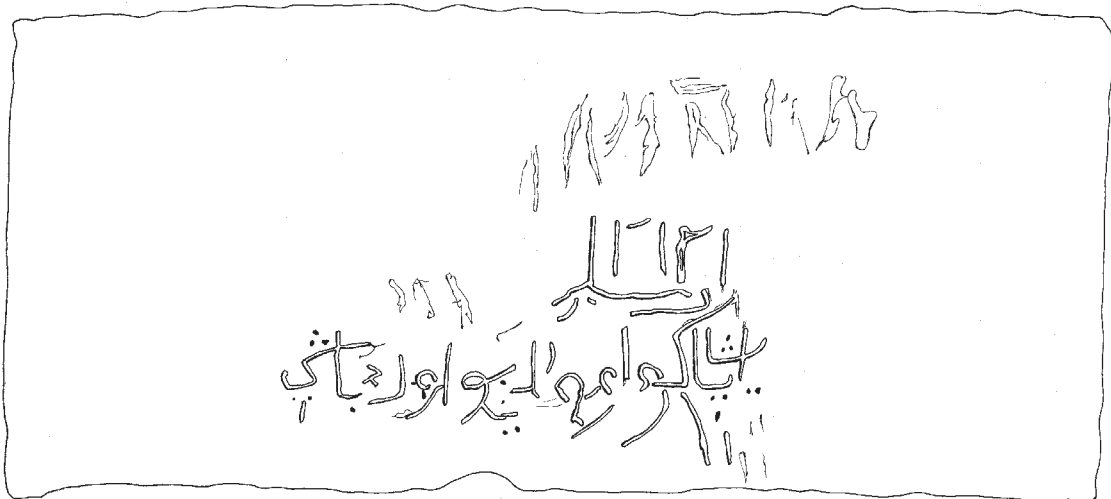
İnşallah var 'Abdullah Bölükbaşı

Године 1212 (1797-98).

Ако Бог да дођи Абдулах буљукбаша

Слика 1
Fig. 1

Цртеж 1
Drawing 1

Ко то и зашто призива Абдулаха буљукбашу? Да ли је то запис сужња у пролазу, да ли стражар пати за пријатељем, да ли је камен са већ постојећим записом узидан доцније, то су све питања на која се не може дати одговор.

*

Далеко најзанимљивији детаљи на Мрачној капији јесу амблеми или *нишани* јаничарских буљука. Да би стигли до објашњења самих амблема, неопходно је грубо објаснити структуру јаничарског корпуса.

Озбиљно прегруписавање и уређивање јаничарских трупа започео је Мехмед Освајач. Зна се да су крајем XV века јаничари подељени у три *оцака* (корпуса): 1) оцак назван *џемаиш* или *џијагеџан* или *јаја*, у који су ушле све јединице основане у доба Фатихових претходника; 2) оцак *сеїбана* или *сејмена* у општеприхваћеној вулгаризованој форми, првобитно мала јединица дворских чувара паса, коју је потом Мехмед Фатих пребацио у јаничарске трупе; 3) оцак назван *аїини буљуци*, који је установио Бајазит II у првим годинама своје владавине како би после побуне јаничара направио равнотежу увођењем нових јединица.

Аїини буљуци су име добили због тога што су били под директном командом јаничарског аге, врховног заповедника свих јаничарских оцака.

До краја XV века оцак *џемаиша* је нарастао на 101 буљук или орту, оцак *сејмена* на 34 буљука, а оцак *аїиних буљука* на 61 буљук. Тих 196 буљука су крајем XV века чинили јаничарске трупе. Тада се сваки буљук састојао од око 50 људи. У доцнијим столећима тај број је лагано растао све док није достигао чак 200 људи по буљуку, па и више у ратним годинама. Буљуци су потом дељени на ниже чете зване *оде*, које је чинило по десетак војника. Код јаничара је подстицан јак осећај везаности за своје буљуке. Међу собом су називани *јолдаши*, што у директном преводу значи „сапутници“, али има значење *камарада*, *друџа њо оружју*. Сваки буљук је имао своја посебна задужења и она су љубоморно чувана. Из тих задужења су произашли амблеми (*нишани*), свуда и сваком приликом радо истицани.¹⁰ Амблеми су, као део традиције, столећима остали исти, без обзира на то што су се задужења буљука мењала, све док султан Махмуд II није коначно укинуо јаничарски корпус 1826. године.

Нишани буљука су истицани на заставицама које су носили у различи-

¹⁰ Најбољи приказ устројства јаничарског корпуса дат је у: Murphey R., Yefi Ćeri, *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, vol. XI, Leiden 2002, 322–321. Још увек је незаобилазна студија Uzunĉarşılı İ. H., *Osmanlı*

Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları, I, *Acemi Ocağı ve Yeniĉeri Ocağı*, Ankara 1984², иако написана још 1942. године.

тим приликама, на вратима њихових барака, на чадорима у којима су коначили приликом маршева, на ковертама у које су стављана писма и наредбе, а понекад су урезивани и на надгробне споменике преминулих јаничара. Веома се ретко данас може пронаћи такав надгробни камен. Треба имати у виду датум када је јаничарски корпус укинут, али и чињеницу да су јаничари махом били веома сиромашни, што значи да су сахрањивани на споредним гробљима и да су њихови споменици били неквалитетни. Турски историчар Узунчаршили као куриозитет наводи један такав надгробни камен са амблемом, који му је показан на старом истанбулском гробљу.¹¹

Колико ми је познато, јаничарски амблеми на простору Балкана нису приказани нити анализирани у научним публикацијама. Штавише, врло се тешко могу наћи икаква историјска сведочанства или описи знамења јаничарских буљука. Готово све што се зна заснива се на цртежима које је објавио конте Луиђи Фердинандо Марсиљи у својој широм

света познатој, изузетно поузданој и стручно коментарисаној анализи војне моћи Османског царства с краја XVII века.¹² Веома популарно и често цитирано дело о јаничарима Џевад-беја, изашло 1882. године у Цариграду и Паризу, праћено албумом цртежа јаничара, њиховог оружја и симбола, не садржи ништа више. Напротив, у њему су само прештампани Марсиљијеви цртежи, и то без навођења извора.¹³ Професор Узунчаршили је поседовао извесну меџмуу (рукописни зборник) са цртежима јаничарских знамења, која се у понечему разликовала од Марсиљијевог дела. Нажалост, није приложио цртеже, који су, судећи по опису, очигледно били у боји.¹⁴

На сликама 2, 3, 4 и калковима са одговарајућим бројевима приказани су цртежи са Мрачне капије који могу да се идентификују као знамења јаничарских буљука. На слици и калку бр. 5 свакако постоји неки цртеж. Међутим, он је толико нејасан да не дозвољава било какву идентификацију.

11 Uzunçarşılı İ.H., *op.cit.*, 292.

12 Marsigli L. F., *Stato Militare dell' Imperio Ottomano. L'Etat Militaire de l'Empire Ottoman*, Einführung M. Kramer, Graz 1972 (фототипско издање дела први пут штампаног у Амстердаму 1732).

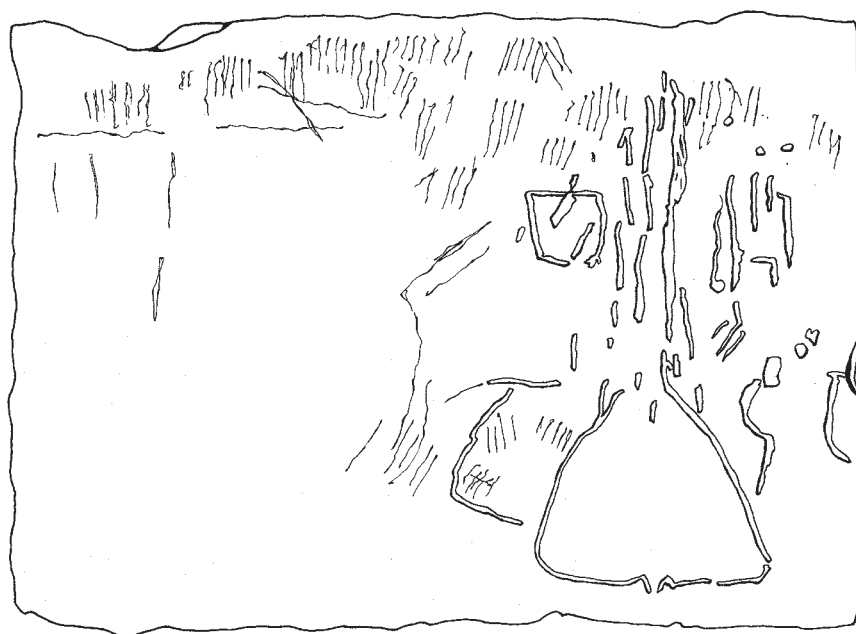
13 Djevad Bey A., *État militaire Ottoman. Depuis la fondation*

de l'empire jusqu'à nos jours, tome premier, livre premier, *Les corps des janissaires depuis sa création jusqu'à sa suppression*, Constantinople & Paris 1882; Djevad Bey A., *État militaire Ottoman. Album*, Constantinople & Paris 1882.

14 Uzunçarşılı İ.H., *op.cit.*, 294–305.

Слика 2
Fig. 2

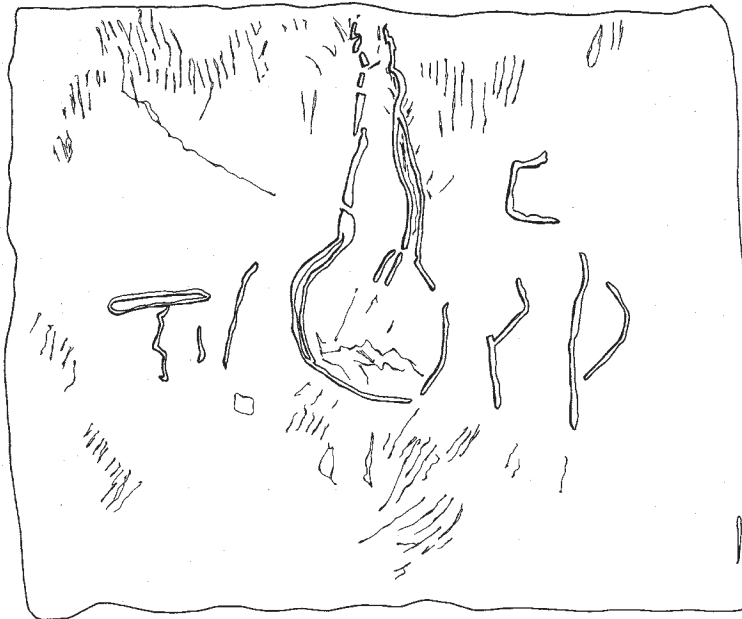

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Цртеж 2
Drawing 2

Слика 3
Fig. 3

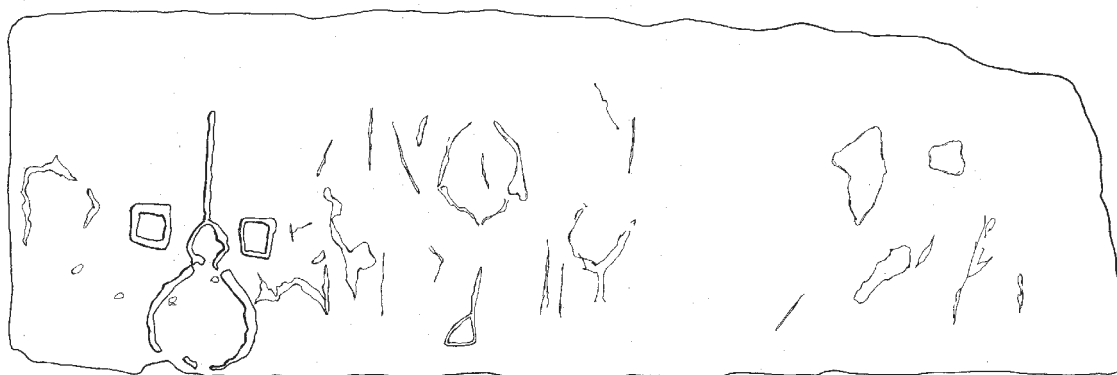

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Цртеж 3
Drawing 3

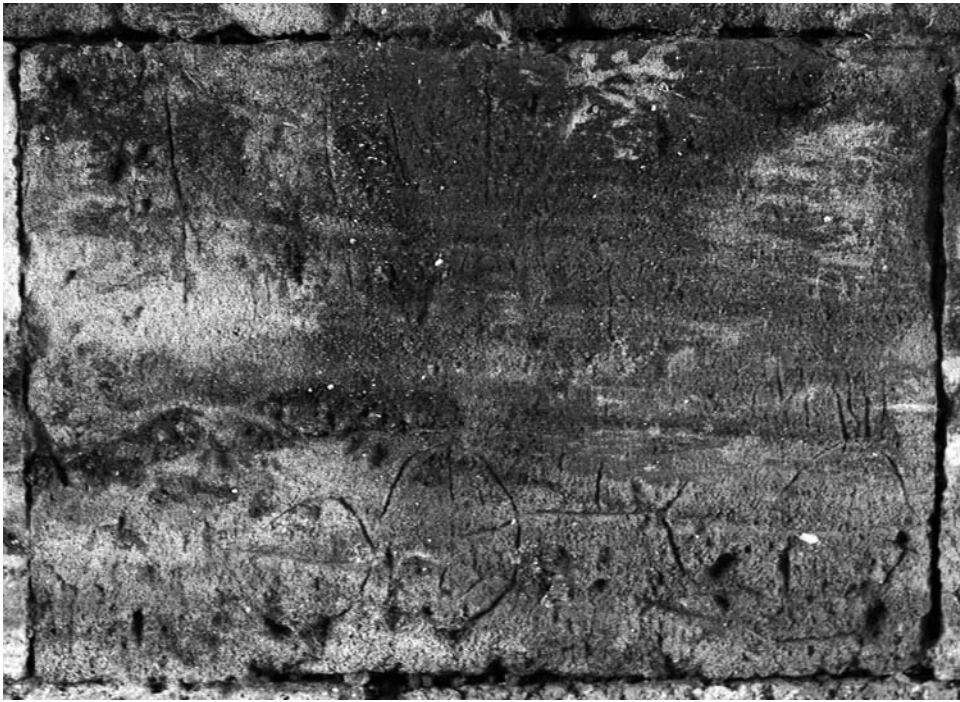

Слика 4
Fig. 4

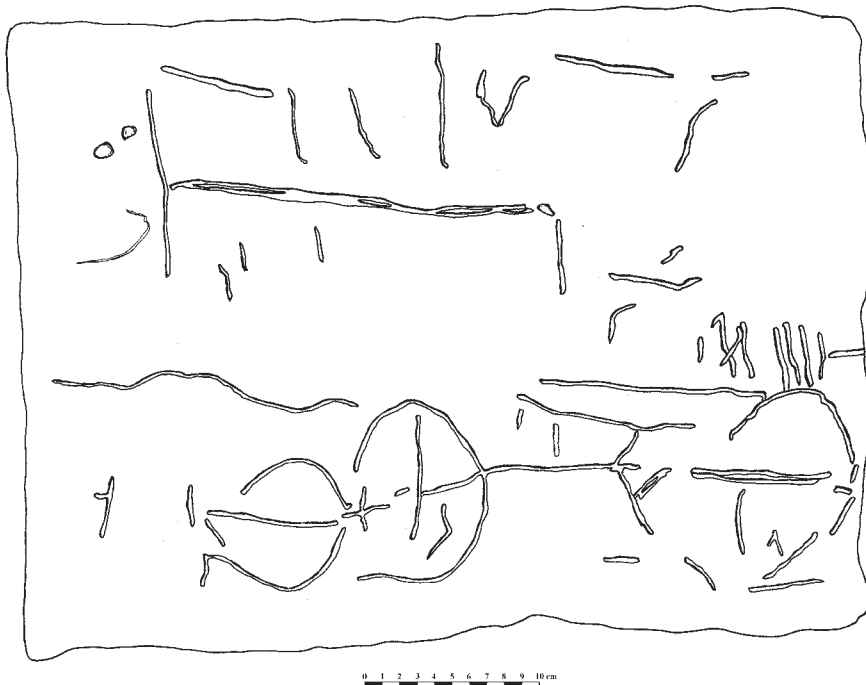

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Цртеж 4
Drawing 4

Слика 5
Fig. 5

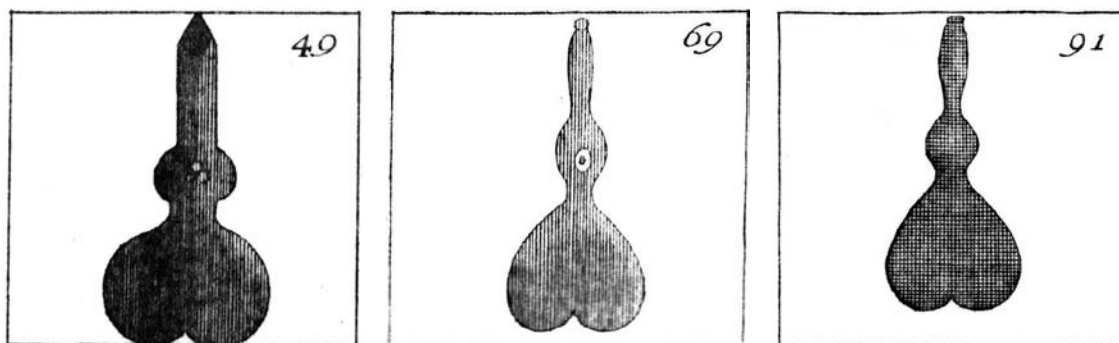

Цртеж 5
Drawing 5

Јаничарски амблеми са Мрачне капије одговарају појединим амблемима приказаним у Марсиљијевом делу. То су представе *џиикве* за воду (*kavak*), знамења 49, 69. и 91. буљука оцака џемата.¹⁵ Међу њима постоје веома мале разлике. Захваљујући Узунчаршилијевом рукопису сазнајемо да им је и боја другачија: нишан 69. буљука је *црвена џииква*, а ни-

шан 91. буљука је *црна џииква* (уз нишан 49. буљука није додао које боје је тиква).¹⁶ Невешти, груби и оштећени цртежи са Мрачне капије не дају нам довољно основа да их прецизније повежемо с неким од поменутих Марсиљијевих амблема.

Амблеми јаничарских буљука на Мрачној капији Београдске тврђаве јесу веома вредно историјско сведочанство.

Слика 6. Символи 49, 69. и 91. буљука, према конту Марсиљију
Fig. 6 Emblems of the 49th, 69th and 91th bölük, from Marsli's Book

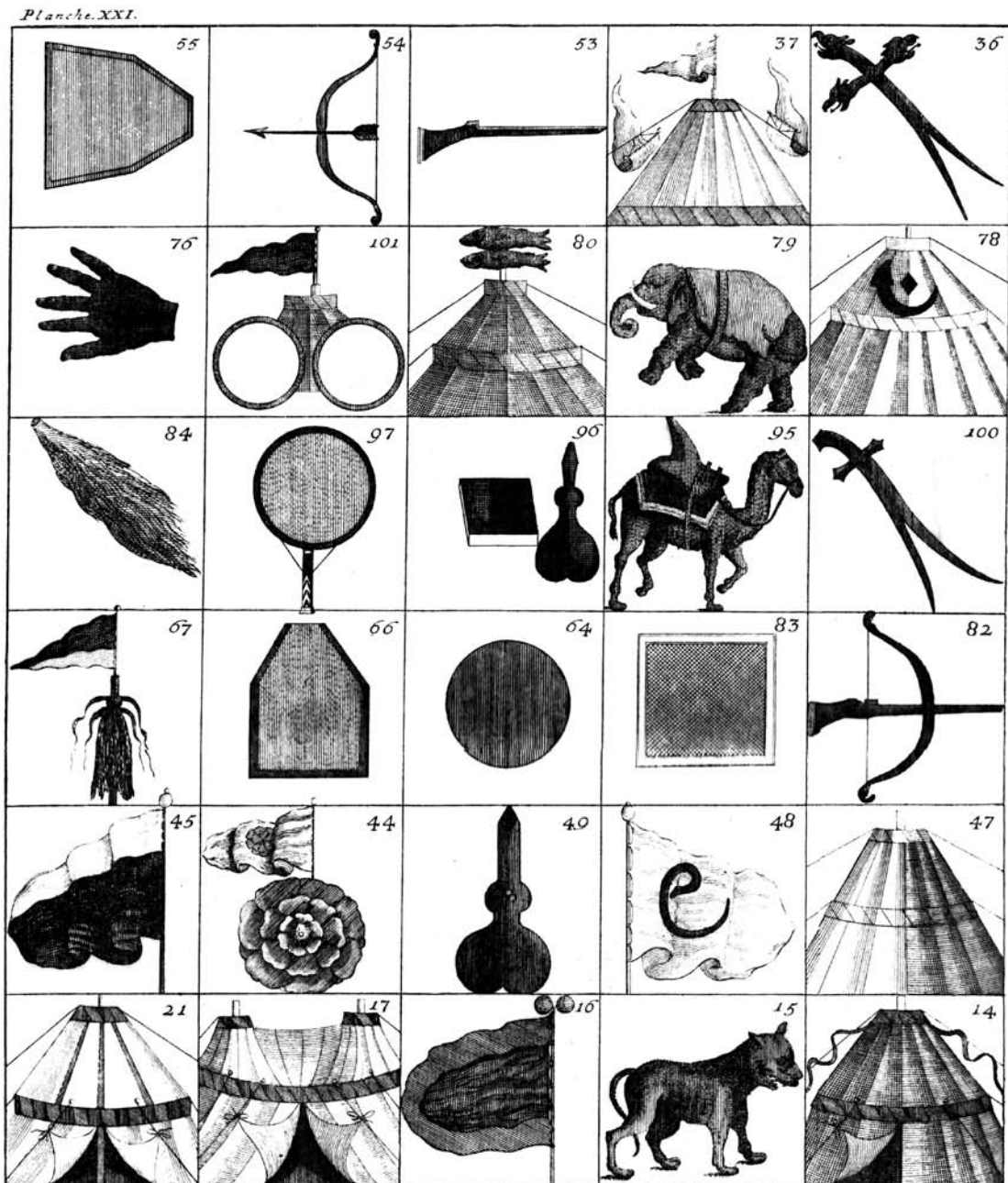
Не зна се да су такви цртежи сачувани на зидинама било које од тврђава које су Османлије држале током свог дугог боравка на Балкану. Питање је да ли би и

ови записи и цртежи осванули у XXI веку да Мрачна капија дуго није била запуштена, далеко од очију јавности.

15 Marsigli L.F., *op.cit.*, planche XX, XXI.

16 Uzunçarşılı I.H., *op.cit.*, 298–300.

ЈАНИЧАРСКИ АМБЛЕМИ (НИШАНИ) НА МРАЧНОЈ КАПИЈИ

Слика 7. Амблеми јаничарских буџука, према Л. Ф. Марсиљију (део)
 Fig. 7 Emblems of the Janichar's bölük, from Marsli's Book (part)

Aleksandar Fotić*

JANISSARY EMBLEMS (*NIŞĀNS*) ON THE DARK GATE

Summary

Although the Ottomans held the Fortress of Belgrade for more than three centuries, few inscriptions and images carved on its walls have survived into our times, partly because of the tremendous destruction the Fortress sustained during Habsburg-Ottoman and later wars, and the resulting renovations, alterations and new construction. Some carvings were removed deliberately, to obliterate traces of former Ottoman presence, which goes especially for Ottoman state symbols at the time of Austrian rule (1717–1739). Those of a personal nature, ineptly and shallowly carved on stone, have for the most part succumbed to the passage of time. The few surviving inscriptions include those carved by prisoners confined in the Tower of the Fortress in the 16th and 17th centuries.

After years of extensive restoration works on the southwest front of the Fortress, in 2007 there came to light, on the walls of the Dark Gate (*Mračna kapija*), the inscriptions which have not hitherto attracted scholarly attention. Most had been engraved by Ottoman soldiers, but there also are a few Latin letters and a twentieth-century dates. Special interest is aroused by janissary emblems, which constitute the focus of this paper.

The Dark Gate is one of more recent gates of Belgrade Fortress. It was built after 1740, along with six other gates, as part of a new system of bastions and demi-bastions intended to strengthen the existing fortifications that defended the Lower and the Upper Town. The Ottomans, having regained control over the Fortress from the Austrians in 1740, had trouble securing money and manpower for its repair and further construction, and the works took more than twenty years. Even so, by 1754 most of the work had been completed. Like the other gates, the Dark Gate had at either side two rooms with fireplaces for the sentry unit, which, according to intelligence reports, numbered five to eight men.

Before the current name of the Dark Gate has become widely accepted in the 20th century, the gate had been known as Savska (*Sava Kapusi*), Šabačka (of Šabac), Bosanska (Bosnian), and Mračna (Dark) (*Karanlık Kapusi*).

* Aleksandar Fotić, PhD, Historian, The Faculty of Philosophy, Belgrade

Most Ottoman inscriptions are years carved in Arabic script. Many numbers are still visible, but not clearly enough for us to be able to know whether they stand for years, dates, numerical designations of *bölüks* or something else. There also seem to be purposefully carved parallel lines, possibly suggesting the counting of days. The only surviving textual inscription is found below the year 1212/1797–98 (fig. 1, drawing 1).

By far the most interesting of the inscriptions on the Dark Gate are the emblems or *nişāns* of janissary *bölüks*. Janissary emblems in the Balkans have not been discussed or analyzed in scholarly publications. Historical sources offer scanty information about such emblems. Virtually all that is known is based on the drawings contained in a Count L. F. Marsigli's *Stato Militare dell' Imperio Ottomano*. Figures 2, 3 and 4, and the correspondingly numbered drawings show the images from the Dark Gate that may be identified as emblems of janissary *bölüks*. A few of the symbols found in Marsigli's book appear to be comparable with those on the Dark Gate, namely the slightly differing drawings of the water gourd (*kavak*), the emblems of the 49th, 69th and 91st *bölüks* (*bölük* of the *ocak* of *cema'at*). The carvings are rough and damaged and it is difficult to recognize which corresponds to which of Marsigli's drawings. From Uzunçarşılı's manuscript we learn that the emblems also differed in colour: the *nişān* of the 69th *bölük* was a *red* gourd, and that of the 91st a *black* gourd (he did not specify the colour of the gourd for the 49th *bölük*).

The emblems of janissary *bölüks* on the Dark Gate of Belgrade Fortress are a valuable historical testimony. Whether such inscriptions have survived on the walls of other fortresses held by the Ottomans during their long presence in the Balkans is unknown. Had the Dark Gate not for so long been neglected and out of the public eye, it is questionable whether the inscriptions and images on it would have survived into the 21st century.